

ТЕОРІЯ ДЕРЖАВНОГО БУДІВНИЦТВА

УДК 32.001

Кисельов С. О.

ІСТОРИЧНІ ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ НАЦІОНАЛЬНОЇ ДЕРЖАВИ

Розглядаючи актуальні проблеми розвитку національної держави, автор порівнює поняття «національна держава» та «правова держава» і обґрунтовує історичну необхідність національної держави як етапу становлення правової держави. В контексті переходу від держави національної до правової розглянуто проблеми розвитку національної культури.

Одним з наслідків Великої французької революції було виникнення принципово нового типу держави, що суттєво вплинуло на сприйняття окремою людиною себе у світі. Після епохи Відродження людина не лише почала відчувати себе особистістю. Почали виникати зародки національного мислення, відчуття належності до такої людської спільноти, що певним чином відрізняється як від громади за місцем проживання, так і від етнічної групи. Підстави для такого відчуття можна відшукати ще в Середньовіччі. «Держава - це Я», - цей вислів Людовика XIV якнайкраще свідчить про зміни у самовідчутті людини Нового часу. Централізована держава об'єднала велику кількість різних за походженням людей.

Важко при цьому стверджувати, що у об'єднанні людей зменшується роль релігії. Справа не в зменшенні її ролі, а у збільшенні впливу інших факторів на процес об'єднання людей. Головна роль тут, як і раніше, відіграє культура, проте іншими шляхами та в інших формах. Сутність тієї чи іншої культури визначається способом світосприйняття, але сам спосіб світосприйняття визначає насамперед певні культурні типи, і для зрозуміння особливостей локальної культури треба ще щось. У галузі духовної культури релігія, релігійна свідомість вже не є актуальною тотальністю у плані всеохопності, проте вона «є сутність, яка покладена як тотальність» [1]. Релігія, позначаючи загальний тип культури, є для локальної культури «сутністю, тотожною з собою у власній заперечувальності» [2].

Новий час характеризується тим, що в ньому відбуваються ті зміни, які були започатковані в епоху Відродження. Саме у цей час з'являється централізована держава. Державність є головною суттєвою ознакою суспільно-політичного життя Нового часу. В цей період відбуваються і докорінні зміни в самій централізованій державі. Якщо сувереном держави був сюзерен, то з кінця XVIII ст. ним є вже народ. Поступове усвідомлення себе сувереном змушує народ проголосити себе вищою цінністю. Завершення цього процесу ми спостерігаємо вже у національній державі з її гаслами: «*Liberte, Égalité, Fraternité*».

Дух у формі політики, державності змінює власні інтенції. Він вже спрямований не на світ істини, добра або краси, а на поцейбічний світ. І це має певні наслідки і в теорії держави. Вона має власну логіку розвитку, вона ще має підставою і метафізичні, і етичні вчення, але вже спрямована на вимоги практичної політики. Метою політичної діяльності в теорії все частіше стає успіх. Успіхом можна було б назвати і відповідність результатів діяльності певним ідеалам, які вважаються істинними. Але в даному випадку ми маємо справу з поцейбічними ідеалами. Успіх - це життєвий успіх.

Багато століть йшло людство до того, щоб на решті зрозуміти діонісійську мудрість, висловлену вчителем бога - Сіленом царю Мідасу: «Нещасний одноденний рід, діти випадку й нужди, навіщо змушуєш ти мене розповісти тобі те, чого

тобі ліпше було б не чути? Найкращим для тебе є цілком недосяжне: не народжуватися, не *бути* зовсім, бути нічим. А друге за гідністю для тебе – скоріше померти» [3]. Все, чого досягло людство у галузі чистого мислення, виявилось непридатним для практичного життя. Тепер світ розглядається не як єдиний чуттєвий і надчуттєвий. Позитивне знання, починаючи з Нікколо Макіавеллі і Френсіса Бекона, виокремлюється із загального знання про Всесвіт. Людство намагається пояснити чуттєвий світ, виходячи з нього самого. Вічні істини залишилися теології і метафізиці. Позитивна істина є відповідністю знання реальному становищу речей у дійсному, чуттєвому світі. Усвідомлення скінченності тутешнього життя зробило велику «переоцінку усіх цінностей». Крім вічних цінностей, досягти яких неможливо, є ще інші, тимчасові, які більше пасують скінченному життю. Якщо це висловити іншою мовою, то окремі цінності реально передують всезагальним. Людина не схотіла якнайскоріше померти і створила для себе інший світ, в якому вона нормально себе почуває.

Крім проголошених, вищими цінностями національної держави є насамперед цінності національної культури. Культура народу є вищою за певні етнічні цінності, і в цьому полягає велике значення і велике досягнення національної держави. Це відбувається передовсім тому, що саме певний народ створює свою державу. Інші етноси, що є носіями інших культур, або асимілюються серед корінного народу, або вважаються нехай і добрими, але сусідами. Ставлення до сусідів може бути різним: в одному випадку воно може призвести до переселення іншого етносу поза межі держави, в іншому – бути цілком доброзичливим. Це триватиме доти, доки розвиток різних культур не спричинить певні суперечності, коли одна з них намагається розвиватися за рахунок інших. Тоді національна держава підпорядковує меншини власній центральній адміністративній владі і суперечить власним умовам самовизначення і суверенітету [4].

Суверенність народу, державність з усіма притаманними їм особливостями з кінця XVIII ст. й до середини XX ст. відігравали роль об'єднуючого начала суспільства, принаймні європейського. Проте субстанціальна значущість політики вимагає й подальших соціальних змін. Сьогодні ідея державності, побудованої на культурних засадах, що розуміються в культурно-антропологічному сенсі, вже пережила себе. Проблема, яку держава мусить вирішувати самостійно, можна сформулювати так: чи може дер-

жава залишитись собою, не втрачаючи власної ідентичності і тоді, коли вона об'єднує в собі культурні надбання усіх народів, які в ній мешкають? Національно-культурні підстави в такому випадку є безсилимими.

У сучасному світі важко віднайти державу, яка за складом була б мононаціональною. Комунікація різних культур виходить на перший план, а якщо це не так, то певні культури домінують над іншими. І зовсім не обов'язково корінний народ виходить переможцем з цього змагання культур. Ця проблема знімається тільки в разі реалізації принципу рівних можливостей розвитку всіх культур. В іншому випадку виникає проблема культурної *автономії*, яка, після досягнення власних цілей, переростає в проблему політичної автономії, що у свою чергу вже є загрозою актуальній формі держави.

Історично змінюються не тільки певні типи держав, а й самі форми їх вираження. Наприклад, Велике переселення народів було не тільки початком переходу від античного типу держави до середньовічного. Після цього взагалі виник інший світ, населений іншими народами, що створили інші держави, під впливом яких зазнали змін і ті держави, що уникли цих процесів, наприклад Візантія. Не випадково Шпенглер згадує «візантинізм» як визрівання остаточної форми цивілізації. На його думку, це – остання стадія розвитку цивілізації, поряд з безсиллям імперського механізму, після чого настає смерть культури [5]. Фактично новий світ розпочинається не з першого року, навіть не з першого століття Нової, Християнської ери. Християнська ера – це символ, точка відліку, бо уся подальша європейська культура розвивається під гаслом цього символу – це християнська культура, «...зовнішня дійсність ... є головним чином *вираження і символ*» [6]. Дійсна ж, актуальна зміна світу збігається в часі, хоча це й не можна назвати простим збігом, з Великим переселенням народів. Тут ми дійсно бачимо народження принципово інших державних форм, ніж в античності. Народження середньовічних форм, в тому числі й державних, пройшло під знаком варваризації античності. Через тисячу років після Великого переселення народів аналогічну роль відіграє розпад старих племен, формування нових народів, реконкіста на Піренейському півострові. Відомі Хрестові походи втягують в ці процеси й мусульманський світ. Проте епоха франків закінчується близько 900 р., у 1066 р. Вільгельм Завойовник висадився на узбережжі Британії, чим був остаточно завершений перехід від Ан-

тичності до Середньовіччя, принаймні в тому аспекті, який тут розглядається. Саме на початку II тисячоліття починається формування нових народів, які населяють Європу. Ці процеси започатковують формування культурних націй у епоху Відродження. Завершальним етапом тисячолітнього розвитку, принаймні народів Європи, стає виникнення національної держави. Державність домінує у розвитку націй за останні двісті років. Це - початок кінця сучасної історії. Актуальна форма держави цього етапу історії - національна держава, в основу якої покладена національна культура. Взаємини й конфлікти культур в межах такого роду держави змушують шукати принципово нових комунікацій між національними культурами.

Набуття культурної автономії національною меншиною національної ж держави є метою лише в разі відсутності подібної автономії. Згадаймо, як на межі 80-90-х років Президент СРСР М. Горбачов постійно запізнювався із задоволенням вимог насамперед балтійських республік. Якщо сьогодні задовольняти вчорашні вимоги, то таке задоволення нікого не задовольнить. Подібна тавтологія достатньо точно передає зміну соціальнозначимих цілей. Гасло культурної автономії передує гаслу політичної автономії. Гасло політичної автономії має наслідками або розпад національної держави, або репресії з боку нації, що формально утворює державу. Найбільш яскравий приклад цих процесів - Югославія. І річ не тільки у зміні ідеологічних і соціально-політичних орієнтацій. Змінюється все, аж до територіальних кордонів, міжнародного статусу і рівня життя громадян.

У такому випадку цілком слушно виникає питання про засоби запобігання міжкультурним конфліктам, які призводять до конфліктів політичних. Але згадаймо Г. Зіммеля: «Як тільки життя піднеслося над суто тваринним станом до певної духовності, а дух, у свою чергу, зріс до стану культури, в ній визріває внутрішній конфлікт, наростання й вирішення якого є шляхом оновлення всієї культури» [7]. Оскільки кожне явище є не лише заснованим, а й зумовленим - це відомо ще з «Логіки» Гегеля, - то напрошується висновок про певну зміну умов розгортання цього конфлікту. Чи може культурний конфлікт, що є основою розвитку культури, не набувати політичного вираження, і якщо так, то за якими умовами - це і є те питання, відповідь на яке висвітлює проблему перспективи національної держави.

Чому у національних державах, - а які ще держави ми маємо, хоча б тільки у Європі, на сьогодні? - зокрема і в першу чергу тих, що перебувають у процесі становлення, проблеми культури виступають першочерговими політичними проблемами? Звичайно, питань тут більше, ніж відповідей, проте якщо є питання, то є й відповідь, а якщо відповіді немає, то й питання не має бути. Хоча «не має бути» ще не означає, що його немає. Якщо основою створення національної держави є національна культура, то в процесі становлення такої держави зрозумілою є першочерговість культурних проблем, вирішення яких зовсім не обов'язково сприяє розв'язанню всіх інших проблем держави. Так, у статутах націонал-демократичних партій України, таких як НРУ та «СОБОР», серед першочергових завдань стоїть завдання вирішення проблеми всеохоплюючого впровадження в Україні державної мови [8]. З огляду на попереднє міркування, це цілком зрозуміло. За умови розвитку в Україні саме національної держави. Зі свого боку, національне й було тим чинником, завдяки якому взагалі на теренах Радянського Союзу й було можливе створення української держави. Тобто десять років тому дилема була досить однозначною: або створення національної держави, або відмова від ідеї незалежної держави взагалі. Принаймні події того часу бачилися саме в такому світлі. Звичайно, нині можна було б створити й інші моделі розгортання тих подій, але оскільки важко, навіть тепер, відшукати інші реальні теоретичні підстави незалежності України - вони виглядають досить штучно, - то і сьогодні національне виглядає єдиною можливою підставою незалежності на той час. Проте якщо це саме так, то ця видимість екстраполюється в часі на сьогодні.

Звідси цілком зрозуміло, чому деякі політичні сили, проголошуючи ліберальні ідеї, відмовляються від них у ту саму мить, коли йдеться про кінцеві культурні підстави, які, фактично, виступають обмежуючим чинником розвитку ліберальних ідей і лібералізму взагалі. Національне обмежує ліберальне. Це обмеження виправдане, якщо воно «здійснюється в інтересах цілого суспільства» [9]. Тобто сучасна еволюція лібералізму не знімає проблеми ліберального та національного.

Отже, виникає проблема подвійного характеру. З одного боку, ми маємо історично сформовану національну державу, а з другого - теоретичні конструкції лібералізму, які, в кращому разі, є основою програмних і статутних положень ліберальних партій. Уже сама еволюція

лібералізму, яка була здійснена на вимогу суспільного життя, і насамперед державного життя, свідчить про те, що ліберальної держави, у повному розумінні цього слова, ми на сьогодні в світі не бачимо. Проте лібералізм як політична ідеологія є певним критерієм розвитку самої держави і «міри людяності» цієї держави. Звичайно, було б перебільшенням говорити про ідеали лібералізму як загальнолюдські ідеали, які і є тією зіркою, що вказує на правильний шлях розвитку людства. Хоча й відсутність таких ідеалів є свідченням обмеження суспільного життя, не кажучи вже про те, що самі ідеали демократії безпосередньо пов'язані з ідеалами лібералізму.

Прагнення наблизити дійсність до ідеалу або врахувати ідеал при впорядкуванні цієї дійсності в будь-якому разі означає зміну цієї дійсності, в нашому випадку - актуальної форми вираження державних відносин. Якщо виникнення ідеї національної держави можна віднести до епохи Відродження, а її здійснення - до кінця XVIII ст., то формування ідеї лібералізму припадає на Новий час, а саме на XVII ст. Зрозуміло, що одне з гасел національної держави - *Liberte* - запозичене з ідеології лібералізму, що народжувалася. Проте це *Liberte* стосувалося лише обмеженого кола явищ, і обмеження вводилося з боку національної культури як основи державотворення.

Проте знов згадаймо Ніцше: «Вільний від чого? Що до цього Заратустрі! Нехай же твій погляд скаже мені відверто: вільний для чого?» [10]. Ця теза й повинна бути дороговказом вирішення зазначеної проблеми національної держави: як може держава зберегти самототожність, відмовляючись від власної основи - національної культури. Отже, ліберальний ідеал знов зіштовхується з державною дійсністю. Ніцше, на перший погляд, дуже просто і рішуче вирішує цю проблему: «Там, де немає держави, постає людина, яка не зайва, - там починається пісня потрібних і мудрість єдина і незамінна. Там, де нема держави, - дивіться туди, брати мої! Хіба ви не бачите веселки і мостів, що ведуть до надлюдини?» [11].

На сьогодні ми не знаємо іншого способу організації суспільства (крім міфологічного), ніж держава, і тому можемо вести мову про *закінченість* сучасної актуальної форми держави. Сучасна ж держава є державою національною. Ще у 60-ті роки дуже різку оцінку національній державі відносно сьогодення дав К. Ясперс. Він писав, що усвідомлення сучасного стану світу змушує визнати, «що сьогодні ідея національної держави - це біда Європи і усіх інших континен-

тів» [12]. Трохи пізніше, але не менш різко, критикує ідею національної держави і Ю. Габермас [13].

Зміна форми держави фактично означає перехід від національної держави до іншої актуальної форми. З одного боку, знов виникає проблема, проте, з іншого - можливе вирішення цієї проблеми задеклароване у першій статті Конституції України: «Україна є суверенна і незалежна, демократична, соціальна, правова держава» [14]. Перші дві ознаки конституційного визначення України вказують на самостійність держави. Третя ознака конституційно закріплює відповідний політичний режим, тобто взаємовідносини держави і громадянського суспільства. Четверта - вказує на ставлення держави до власних громадян і містить у собі певні патерналістські тенденції. А п'ята - безпосередньо визначає основу, на якій має будуватись держава. І цією основою є право. Право, яке вище приналежності до будь-якої національної культури. Кожний громадянин повинен мати, а за Конституцією України і має, рівні права. Тобто правова держава, на відміну від національної, прибирає ланку, що опосередковує відносини держави та індивіда. Цією ланкою у національній державі є саме національна культура. А якщо це так, то ми маємо два (щонайменше) типи відносин між державою та індивідом - безпосередній та опосередкований. Право не є такою ланкою, бо правова держава сама є втіленням права у суспільне життя. І саме правова держава є моментом, що організаційно зв'язує право, яке було фактично відчуженим від індивіда у попередніх типах держави, з конкретною людиною, особою, громадянином. Тобто ідея правової держави - це ідея держави для індивіда, а не навпаки.

Таким чином, можна зазначити, що виходячи з ідеї безпосереднього зв'язку між державою і громадянином, держави можна класифікувати як правові і неправові. До останніх належить і національна держава. Правова держава знімає суперечність між культурними особливостями її громадян, тому що проблеми відносин локальних культур виносяться за дужки проблеми «індивід - держава».

Проте зрозуміло, що хоч би яким чином ми визначали державу, вона не може відмовитись від культури як такої, не може саму культуру винести за дужки власного державного простору, бо культура і є тією суспільною функцією, що робить людину людиною. Українська культура робить людину українцем тією самою мірою, якою,

наприклад, китайська культура робить людину китайцем. Правова держава зміщує ціннісні акценти культури - на перший план виходять цінності не локальні, а загальнолюдські.

Водночас всевітня культура ще до певної міри абстракція, бо реально існують саме локальні (національні і регіональні) культури. А цінності світової культури нагадують всезагальні інтереси - це те спільне, що змушує різні народи залишатися представниками людства. І якщо в межах національної держави наголос робиться на національних відмінностях, то правова держава змушує відтворити у межах національних культур світові цінності. Таким чином, світова культура постає не сукупністю локальних культур, не

їх синтезом, а єдиним явищем, в якому кожна національна культура є специфічним проявом єдиної всевітньої культури з єдиною шкалою цінностей, де на першому місці - цінність окремої особистості. Особистість і є тим началом, що дозволяє говорити про єдину світову культуру.

Національна держава, безумовно, має власну історичну цінність. Але цінність її полягає в тому, що це - необхідний етап розвитку держави як такої. Або, як сказав би Платон, це - етап повернення держави до власної ідеї. Етап, як показує історія людства, необхідний. І цінність його полягає в тому, що це один з кроків людства (в низці інших, таких як антична або середньовічна держава) до правової держави.

1. Гегель Г. В. Ф. Энциклопедия философских наук.- М.: Наука, 1974.- Т. 1. - С.281.
2. Гегель Г. В. Ф. Наука логики.- М.: Наука, 1971. - Т. 2.- С.74.
3. Ницше Ф. Рождение трагедии, или эллинизм и пессимизм // Ницше Ф. Сочинения: В 2-х т.- М.: Мысль, 1990.- Т. 1.- С. 66.
4. Див.: Хабермас Ю. Историческое сознание и посттрадиционная идентичность. Западная ориентация федеративной республики // Хабермас Ю. В поисках национальной идентичности (философские и политические статьи).-Донецк: Донбасс, 1999. - С. 66.
5. Див.: Шпенглер О. Закат Европы.- М.: Мысль, 1993.- Т. 1.-С.200.
6. Там само. - С. 182.
7. Зиммель Г. Конфликт современной культуры // Зиммель Г. Избранное: В 2-х т. - М.: Юрист, 1996. - Т. 1.- С. 494.
8. Див.: Статут Народного Руху України. - К., 2001. - С. 2; Програма і статут української народної партії «СОБОР». - К., 2001. - С. 2.
9. Рябов С. Політологія: словник понять і термінів.- К.: КМ Академія, 2001.- С. 130.
10. Ницше Ф. Так казав Заратустра.- К.: Основи, 1993.- С. 63.
11. Там само. - С. 50-51.
12. Jaspers K. Freiheit und Wiedervereinigung.- München, 1960. - S. 53.
13. Див.: Хабермас Ю. Способны ли сложносоставные общества к формированию разумной идентичности? // Хабермас Ю. В поисках национальной идентичности...- С. 39.
15. Конституція України.- К., 1996. - С. 4.

Sergiy Kiselyov

HISTORICAL PERSPECTIVES OF THE NATIONAL STATE DEVELOPMENT

In addressing the current problems of development of the national state the author compares the notion of the «national state» with that of the «state of law». He argues that the historical mission of the national state is to serve a phase in historical becoming of the state of law and analyses the problems in development of national culture in the context of transition from the national state to the state of law.